

El «Primer Diumenge de Maig» a Santa Eulària¹

El Roser i l'Església Vella

per Francesc X. Torres i Peters

No sabem de quan ençà, però el fet roman en una tradició oral que ens ha llegat una explicació llegendària sobre l'origen de la cèlebre festa del «Primer Diumenge de Maig». Temps ha, es diu, en semblant dia, acabada la missa i tot just quan sortia per la porta el darrer fidel, l'antiga capella de Santa Eulària s'hauria esfondrat sense que perillàs ningú. Aquest «miracle» mereixeria ser recordat cada any amb una celebració votiva solemne per donar gràcies a Déu.

D'entrada no s'ha de menysprear una llegenda, màxime quan hi ha alguns indicis que la sustenten. Ben ver que un indret en un puig vora la mar rep el nom de s'Església Vella, almanco des de les darreries del segle XV. Ben ver que en aquest lloc s'hi trobava una ruïna a mitjans segle XVIII, segons ens descriu el pare Gaietà de Mallorca (1751: xxv) a la seua *Resumpta Histórica Geográfica y Coronológica de la Isla de Iviza*: «[...] luego se ofrece la Iglesia Vieja de Sta. Eulalia, y es una como península formada de un gran collado el Mar à dentro. Hallanse aun allí los simientos de la Iglesia antigua, cuya denominacion retiene». Claessens (1858: 53) continua constatatant-ho un segle més tard: «[...] se ven en el dia los cimientos de la iglesia vieja dedicada á esa muger santa de la viña del señor». Restes d'aquesta construcció també són visibles a dia d'avui.

De tota manera, si volem ser rigorosos, amb això no en tenim prou, sobretot quan la dita llegenda apareix publicada i directament relacionada amb la festa de Maig molt tardanament, això és, a saber, en el darrer quart del segle XX.

En efecte, si acudim als autors de la segona meitat del segle XIX, els primers en referir-nos mitjançant la impremta l'existència de la celebració, veurem com cap d'ells mai no vincula la vella església derruïda amb la festa, ni manco amb l'episodi llegendari, el qual senzillament descobreixen o ometen. Així, l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria, en la primera versió de la seua obra *Die Balearen in Wort und Bild* es limita a constatar en 1868 (1982: 215-216) la prominent presència del dit puig, del qual dibuixa un bell gravat, vist des del puig de Missa. Llavors escriurà:

«La tranquilidad de la villa sólo se ve interrumpida una vez al año con motivo de una gran fiesta popular de carácter religioso. Lo que para la localidad de Sant Antoni representa la festividad de San Bartolomé, encuentra su par en Santa Eulària el primer domingo de mayo, ocasión en que se congregan en la villa gentes venidas de todos los rincones en torno.»

En la segona versió, corregida i augmentada considerablement per Francisco Manuel de los Herreros (1886-1890: 319-321), abundarà en explicacions sobre la festa, l'inici de la qual situa els darrers anys del segle XVIII, coincidint amb la creació de la parròquia: «Desde la erección del pueblo á fines del último siglo, se celebra todos los años en Santa

Mare de Déu del Roser (s. XVI).
S.E. Catedral de Santa Maria d'Eivissa.

Eulalia el primer domingo de Mayo». Segons ell, allí acudeixen en gran nombre els pagesos de totes les comarques de l'illa, àdhuc les més allunyades, per assistir a la solemne funció religiosa i a la ballada, afluència afavorida pel bon temps primaveral, l'amenitat, bellesa i

1. El contingut d'aquest article fou exposat succintament en una conferència titulada «Santa Eulària. Notes històriques», dictada al Teatro España de Santa Eulària el dia 13 de febrer de 2014.

frondosa vegetació del lloc. També esmentarà el «puig de l'Església vella», però en paràgrafs diferents, sense que tenga res a veure amb Maig. En aquest sentit, resulta molt reveladora la darrera frase del paràgraf que segueix:

«El monte ó collado de la Iglesia vieja se llama así por haber dado asiento en época muy antigua, probablemente anterior a la erección de la vicaría hoy parroquia de Santa Eulalia, á una pequeña iglesia, de la cual se descubren aun los cimientos y que es de presumir hubieron de abandonar los vecinos de la comarca, á causa de lo muy expuesta que estaba á las depredaciones de los corsarios berberiscos. Por más que lo haya procurado, nada he podido averiguar acerca del origen de esta iglesia y del tiempo en que fué abandonada.»

Tampoc Victorina Ferrer Saldaña, l'any 1868, no menciona per res l'Església Vella en publicar per capítols en *La Moda Elegante Ilustrada* el seu relat de «Sa Creu d'en Ribes» (Llobet: 59 i ss; Mateu: inèdit).² Tal vegada en una malauradament desapareguda obra seua sobre llegendes d'Eivissa sí que en parlàs, per altres motius. Això que l'autora situa bona part de l'acció de la tragèdia en els preparatius i la celebració de la festa de Maig, per la qual cosa es recrea en la seua descripció. Per ella sabem que aleshores era dedicada a la Verge Maria, amb tota probabilitat, afegim nosaltres, sota l'advocació del Roser.

«Hace muchos años, tantos que ya se ha perdido la memoria de la fecha, los habitantes de la aldea se afanaban blanqueando sus casas, adornando las ventanas con los mejores tiestos de flores, y barriendo y alegrando las calles lo mejor que se podía.

»Tanto afán, para que la aldea presentase un lindo aspecto de coquetería, era porque al día siguiente, por ser primer domingo de Mayo, se celebraba la fiesta de Nuestra Señora de Mayo, y toda la gente de la

ciudad, como igualmente la de los vecinos caseríos, se trasladaban á Santa Eulalia, á la alegre romería de la Virgen.»

I segueix, més endavant:

«El camino que conducía de la iglesia á la ciudad, estaba lleno de hermosas damas y elegantes caballeros. Su estrecha senda, por la que se bajaba á la aldea, adornada por una hilera de labradores de ámbos sexos, vestidos con sus mejores ropas y mas ricas alhajas.»

Com a component del culte a la Mare de Déu testimonia la importància donada aleshores al cant dels Goigs i la gran atenció i devoció amb què eren escoltats, segurament a l'acaball de la missa.

Josep Maria Quadrado (1888: 1370-1371), parlarà de les runes i de la seua possible significació, tot insinuant un origen paleocristià d'aquestes.

Josep Clapés (1904: 111) considerarà que «en es lloc de s'Església vella... ey va have alguna capella, quissá una verdader' esglesia», la qual seria abandonada per estar massa prop de la mar i patir constants atacs de moros: «y llevó seria cuant ferian segurament s'esglesia que tenim avuy, demunt un pujol que tan be es pot defendre y en balauart ó torre impossible de pendre en sas armas d'aquell temps». En el cas d'aquest autor, natural de Santa Eulària, costa moltíssim de creure que si la llegenda era aleshores de domini popular no la conegués i, en cas de conèixer-la, que no l'hagués escrita.

Anys després Narcís Puget (1935) farà una descripció de s'Església Vella i recollirà diverses explicacions, àdhuc llegendàries, sobre el lloc, però en cap moment no mencionarà miracle, vot o festa consegüent:

«Algunos piensan que allí existió la primitiva Iglesia y que se fue al fondo del mar a causa de un desprendimiento de tierra. Otros creen que el error viene de la semejanza de aquellas rocas con una destruida Iglesia. Según una leyenda popular se creía que los días de tempestad los tristes sonos de la campaña de la antigua Iglesia, avisaban a los

navegantes del peligro que corrían sus vidas si salían al mar.»³

D'altra banda, les publicacions periòdiques locals, com ara *Diario de Ibiza* (a partir de 1893) es faran ressò en petites cròniques de l'esdeveniment anual de Maig, però mai no ens revelaran, que hàgim vist, el seu origen o motiu: es limitaran a constatar any rere any l'afluència de gent, la missa solemne amb sermó, la processó, la ballada, etc.

Que sapiguem, el primer a dur a la impremta la relació de s'Església Vella amb la festa del Primer Diu-menge de Maig serà l'eularier i contemporani nostre Michel Ferrer Clapés (1978 i 1980: 61-62), sense que ens reveli ni l'edat ni la identitat del seu o dels seus informadors. Es pagaria la pena de fer un treball de camp seriós o una enquesta als més majors de la localitat o més enllà, per tal de saber què expliquen en realitat els seus avis sobre el particular.

En definitiva, tot apunta que ha estat molt entrada la darrera centúria quan s'ha acabat d'eclipsar el genuí i vertader sentit de l'esdeveniment, la celebració del Roser de Maig, i se n'ha buscat una explicació, diguem-ne, etiològica, en la llegenda de l'església Vella, llegenda l'antiguitat de la qual ara ens és lícit de qüestionar.

Confraria i festes de la Mare de Déu del Roser

Així les coses, resulta obligat cercar més endarrere i acudir a les fonts estotjades als arxius. Malauradament, el de la pròpia parròquia de Santa Eulària fou destruït completament per les forces republicanes al començament de la Guerra Civil, en agost de 1936. Antics inventaris, desats a l'Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa [AHPE], ens permeten saber que entre els llibres cremats llavors s'hi devien trobar els de la Confraria de la Mare de Déu del Roser, això és a saber: el

2. Agraïm a la Dra. Maria Lena Mateu Prats la possibilitat de consulta del seu valuós estudi inèdit sobre el relat.

3. Agraïm la localització d'aquest text a la laboriositat i gentilesa de la Dra. Maria Lena Mateu Prats, la qual té ja en premsa un estudi sobre aquesta obra: *Paisajes sonoros en lienzos literarios*.

de capítols, el de comptes i el de confreres i confrasses. Aquests haguessen pogut donar molta llum sobre el tema, però en aquest sentit també cap aprofitar els que per ventura s'han conservat de les parròquies de Sant Antoni: Llibre de sentències dels clavaris de la Confraria de Nostra Senyora del Roser... 1699-1754 (Marí 1990: 46; Torres 2012: 40-41); i Sant Josep: Libro de la fundación del Santísimo Rosario. Año 1732 (Marí Tur 1986), on també se celebrava el Primer Diumenge de Maig, àdhuc amb major solemnitat si hem de jutjar per llurs pressuposts. Vegem què en diu el capítol tretzè de la de Sant Josep: «Obligacions de la Confraria»:

«Tendrà obligació la Confraria festetjar a Nostra Señora tots los primers diumenges de mes, ab professó y goix, y ab dos festes solemnes, en sermó, tots los anys, la una lo primer diumenge de maig y lo primer diumenge de vuitubre, advertint que el predicador de estas dos festas haurà de ser religiós dominico [...]»

És palesa, doncs, la importància atorgada al primer diumenge de maig i al primer diumenge d'octubre, conforme al que s'observava també en semblants confraries del Principat de Catalunya i, en general, a les de tot l'àmbit de cultura catalana.⁴ Si res hi ha, originàriament la darrera data tenia major importància que la primera a Santa Eulària, perquè gaudia d'una assignació més elevada. Ben al revés del que passava a Portmany, on el dispendi de maig era molt més generós. A Sant Josep ambdues quantitats eren iguals. Vegeu-ho en un quadre comparatiu de les respectives despeses de les tres vicaries (en lliures, sous i diners), elaborat amb la informació que ens donen dues llistes inserides en les visites pastorals de l'arquebisbe Joan Lario (AHPE 3.003; 2.236: f 47).

Anys 1760 - 1771	Santa Eulària	Sant Antoni	Sant Josep
Roser de maig	4. 10. 10	20. 6. 0	9. 0. 0.
Roser d'octubre	6. 0. 0.	3. 15. 0.	9. 0. 0.

Quadre comparatiu de les respectives despeses de les vicaries de Santa Eulària, Sant Antoni i Sant Josep (en lliures, sous i diners), elaborat amb la informació de dues llistes inserides en les visites pastorals de l'arquebisbe Joan Lario (AHPE 3.003; 2.236: f 47).

La profusió i coincidència en els mateixos dies de festes als quarts, assenyaladament les del Roser, provocà, almanco l'any 1710, certes disputes i desavinences entre el clergat. A l'hora de fer taula o torns per repartir-se les tasques tot hom volia triar la més convenient, és a dir, la millor pagada. El vicari general a l'illa de l'arquebisbe de Tarragona, el doctor Josep Gelabert, hagué d'entendre en la qüestió i promulgar una determinació, mitjançant la qual establí la preeminència i l'estricta ordre de precedència, seguint el criteri de major antiguitat de fundació: «Item, que siempre que sucediere concurrir dos turnos en un día, como son el de la fiesta del Rosario de mayo y octubre, se observe tocar primero el de Santa Eulària y después el de Portmany» (AHPE 2.236: f 9rv).

A aquestes altures no es pot dubtar del motiu genuí de la festa de Maig, però encara comptam amb un testimoni explícit més, de l'any 1785, el del prevere Antoni Calbet: «En dicha iglesia se celebran entre el año quatro festividades, que son el día de Santa Eulària, la fiesta del Corpus, el Domingo primero de Mayo de la Virgen del Rosario, y el domingo primero de octubre de lo mismo» (AHPE: DP).

Hi ha dades suficients per afirmar que la devoció a la Mare de Déu del Roser al quartó del Rei fou d'antiga arrel i molt gran. Tot indica que allí es fundà la primera confraria fora Vila, abans de 1618. Sembla que entre 1683 i 1704 els eulariers construïren la gran capella fonda dedicada a aquesta advocació (Ferrer 1998: 84). De fet, en 1691 les actes de la visita de Josep de Móra ja constaten l'existència d'un altar: «Visitavit altare Virginis Mariae de

Rosario. Se trobà bene et decenter. Se trobà una llàntia de plata» (AHPE 3.002,6: f 25). Manuel de Samaniego dirà en la seua visita de 1726: «Visitavimus altare Beatae Mariae Virginis de Rosario et invenimus una capilla mui capaz y decente y el retablo, que es grande, estava bien dorado y el altar con ara y lo demás nezario para celebrar el santo sacrificio de la misa. Ai cofradía en este altar» (AHPE 3.003,1: f 35). De manera semblant, la visita de Joan Lario, l'any 1760: «Visitavimus altare Beatae Virginis Mariae del Rosario et invenimus que está bien y con la devida decencia. Tiene lámpara de plata y hay cofradía del Rosario» (AHPE 3.003,2: f 42v). En un inventari de cap a 1785, a més a més, es fa constar que hi havia «una imagen de Nuestra Señora del Rosario con sus andas de masonería para las procesiones», amb «quatro linternas» i diversos estendards (AHPE 3.006).

Convendrà recordar ara els precedents i el context. A l'església parroquial de Santa Maria documentam l'existència d'un altar i capella de la «Verge del Roser» en 1496, quan el prevere mossèn Joan Muñoz instituí sota aquesta advocació un benifet: «in altari capelle beate Marie Virginis de Rosario et sub eius invocatione» (AHPE 2.038: f 133r). En anys posteriors trobarem diverses mostres de devoció, com per exemple en 1569, quan el donzell Nicolau de Quint establí al seu testament que «cascun dia de di sapte y vespres de goig se digan uns goigs en la capella de la Verge Maria del Roser». En una altra clàusula afegí encara:

«Item deix los dies dels goigs y que faran festa a la capella de la gloriosa Mare de Déu del Roser, sia

4. Per conèixer la devoció del Roser i les seues manifestacions en aquest àmbit és indispensable l'obra de V. Serra Boldú (1917; 1925) i la de J. Amades (1982).

feta festa y missa cantada a la dita capella del Roser ab orgue, com se acostuma, y quey aporten murta ab tota la alegria ques porà, tot a llaor de la gloriosa Mare de Déu del Roser, y sia donat dotze sous a dotze pobres, un sou a cada hu, en memòria dels dotze apòstols de Nre. Señor Déu Jesucrist [...]» (Macabich III: 295-296; Torres Peters 2002: 158-161).

Tal vegada arran de la victòria cristiana contra el turc a la batalla de Lepant, s'hi erigí una confraria en 1571 (Macabich I: 397), la qual es regia pels estatuts de la de València en 1577 (Macabich III: 357; Marí 1985: 338). Els Llibres d'Entrevéniments ens fan saber que aleshores ja s'acostumava celebrar a Vila el «primer diumenge de maig»: «Nota vuy diumengue a 4 de maig 1577, se feu la festa de la Sma. Verje Maria del Roser ab tota solemnitat ut moris est y solempna profesó per la vila» (Macabich III: 233).

L'orde dels dominics fou el bresol del Roser. Per això gaudia del privilegi de l'exclusiva del control de les seues confraternitats. La seua arribada a l'illa en 1580, encara que provocà seriosos problemes amb el clergat secular local, atia aquest particular culte marià. En instal·lar-se a l'església de la Mare de Déu de Jesús reclamaren la puixant confraria de Vila i l'aconseguien en 1583 (Macabich I: 397). Malauradament, no s'han conservat les pàgines 3 a 6 del capítol primer de la història escrita per fra Vicent Ferrer Canals en 1764, on s'explicava la fundació de la confraria del Roser (Cirer 1998: 131, 331). Gairebé amb tota seguretat foren ells els encarregats d'erigir la piadosa associació de fidels a Santa Eulària, com ho farien a Sant Antoni l'any 1618 (Torres 2006: 86-90), a Sant Josep l'any 1732, i un any encara per saber a Sant Francesc Xavier de Formentera (Marí 1983: 153), per esmentar ara les més antigues. A partir de l'erecció del bisbat i la creació de parròquies en 1785, pràcticament totes albergaren confraria del Roser sota control dominicà.

La potència de la confraria del Roser de Santa Eulària permeté els

seus confreres i confrasses celebrar cada any, almanco a partir de 1654, un sufragi solemne pels seus difunts a la parroquial de la vila, amb participació de tota la Reverenda Comunitat de Preveres: «Aniversari General dels confreres de la confraria de Nostra Senyora del Roser del quartó de Santa Eulària». Així mateix, certes devotes persones instituïren per cada any misses cantades, això és, a saber, en 1660: «Missa Cantada de Nostra Senyora del Roser en Santa Eulària lo primer diumenge de 8bre, de Jaume Guasch Ventre Ample»; en 1672: «Missa Cantada de Nostra Senyora del Roser lo primer diumenge de maig en lo quartó de Santa Eulària, de la Senyora Fransina Ramona de Pera Iern Adzaró»; i en 1687: «2 Missas cantadas de Nostra Senyora del Roser, celebradas en lo quartó de Santa Eulària, la una lo primer diumenge de maig y la altra lo primer diumenge de 8bre, de Isabet Serra de Antoni, muller de Pera Guasch Mosson» (AHPE 2.071: f 103v, 233r, 134r, 215r).

No hem pogut encertir-nos, per ara, quan i per què s'estingí aquella germandat, ben viva encara l'any 1806, com explicà al bisbe el rector d'aleshores, mossèn Lluç Prats Arabí: «Hay una antigua cofradía de Nuestra Señora del Rosario, esto es un fuerte contra los asaltos del enemigo de la salvación [...]» (AHPE: DP). Tal vegada tengués encara alguna activitat els primers anys del segle XX, com ocorregué a Sant Josep. En algunes parròquies del camp el costum de la processó dedicada a la Mare de Déu cada «cap de mes» o «primer diumenge» es conservà fins no fa gaires dècades, baldament ja no hi hagués confraria. Fos com fos, la seua festa del primer diumenge de maig, perduda als altres pobles, per ventura ha perdurat a Santa Eulària fins als nostres temps.

L'Església Vella

Tenim notícia del topònim «Santa Eulària» almanco a partir de l'any 1276:

«P. Celerer et R. de Serra v quintars farine ordeí et v quintars farine

frumenti pro uno molendino quod tenent in Sancta Eulalia et debent ipsam farinam solvere intus castum» (Torres Peters 2008: 92).

Topònim que apareix reflectit en l'anomenada «Carta Pisana» de la Biblioteca Nacional de París, datada entre 1258 i 1291. Sembla molt probable que aquesta denominació responga a l'existència d'una «capella ermitana» aixecada molt pocs anys després de la conquesta catalana de 1235, capella on certament sabem que hi havia culte en 1309 (Ferrer 1998: 53), i on Ramon Arabí volgué fundar un benifet simple l'any 1348 (Torres Peters 2012: 26-29).

A mesura que avançam en el temps la documentació es torna més generosa en esments. Ara ens interessa sobretot la conservada a l'Arxiu Històric d'Eivissa [AHE], herència de l'antiga Universitat, escassa per als segles XIII al XV i amb salts cronològics considerables. Concretament algunes de les notes comptables dels llibres de clavaria. Pel clavari sabem que en 1373 el «prior» o custodi seglar del temple era un tal Coselles, en lloc del qual s'hi trobava «en Bosquet» l'any 1417-1418. El segle XV, com es veurà més llargament, fou convuls: els atacs enemics eren constants i tota la precaució defensiva poca. De vegades s'havia de concentrar la població de cada quartó en lloc segur amagat i era obligat mantenir talaiies de dia en els puigs més alts (el de Peralta, per exemple) i escoltes nocturnes als punts de la costa més aptes i susceptibles d'un desembarcament (port de Portmany, port de Balansat, el Codolar, etc.), entre els quals s'hi trobava Santa Eulària. Les mesures de seguretat augmentaven «en temps de l'Estany», o siga, els mesos que es treia la sal de les salines, com ara en 1417:

«Item doní a nan P. Hisern per XIII nits que feu ascolta a Sentaularia en tems de l'astay, a raó de III sous III, an I albarà, II lliures V sous VI».

«Item doní a nan Juhan Glavi per IIII vespras que a feta ascolta a Sentaularia en tems de l'astay, a raó de III sous VI, an I albarà XIII sous».

«Item doní a nan Bernat Soldevila per VIII nits que feu escolta a Sentaularia en tems de l'astay, a raó de III sous tot dia après que n'Alamay s'anà que a manat en Juhan Glavi, an I albarà II lliures XIII sous» (CL 1417-18: f 16v, 17r).

En altres anys es troben exemples semblants. És de creure que aleshores l'escolta tenia lloc al puig de l'antiga església, encara en ús, vora la mar. Però vet aquí que en l'exercici de 1493-1494, ja dins aquest darrer any, es dona una duplicitat, al nostre entendre esclariadora:

«Item paguí Antoni Serra, cortoner, per denou nits a ffeta escolta a lla església de Santa Aulàlia, quatre lliures XV sous, dich III lliures XV sous».

«Item paguí an Visent Palau, compayó del desús Antoni Serra, altres tant. Apar per albarà. III lliures XV sous».

«Item paguí an Jordi Masot e mestre Johan, espasser, set lliures dos sous sis per XVIIIe dies an ffeta escolta e descuberta a lla Església Vella de Santa Aulàlia, per abdossos, quatorza lliures sinch sous: XIII lliures v sous» (CL 1493-94: f 37r, 37v).

Així, doncs, en 1494 ja hi ha dues «esglésies», la vella, és de suposar que abandonada, i la nova, a l'actual puig de Missa, lloc des d'on també podia controlar-se bé l'entrada d'atacants per la desembocadura del riu.

És una llàstima no comptar amb tota la sèrie completa de clavaria (disposam només dels anys 1373, 1417-18, 1481, 1482-83, 1493-94, i d'un llibre sense datar, també de les darreries del segle xv), perquè amb prou seguretat aquesta duplicitat «església de Santa Eulària» i «Església Vella» començà a aparèixer en alguna data a partir de 1423. En efecte, des d'aquests exemples ja mostrarem en son dia (Torres Peters 2001) com al llarg del segle xv certament hi havia hagut un canvi d'ubicació del temple de Santa Eulària, canvi comentat en 1784 per mossèn Joan Calbet, vicari curat de Sant Miquel de Balansat:

«La yglesia de San Miguel, según tradición, es la más vieja de

Baci d'aram platejat (s. XVIII) de la confraria del Roser del Convent de Sant Vicent Ferrer i Sant Jaume d'Eivissa.

la isla y, aunque es más antigua la Catedral y la de Santa Eulalia, pero la Catedral ha sido renovada y la de Santa Eulalia renovada y mudada de sitio» (Torres Peters 2005: 28).

Amb les evidències amb que comptam fins ara, trobam ben probable que la destrucció del temple no es degué a un espontani esfondrament, com diu la llegenda, sinó més aviat als motius presumits per l'Arxiduc i Josep Clapés i transcrits més amunt. A. Díaz Borràs conclou en el seu estudi que al llarg del període comprès entre els anys 1400 i 1480 les Pitiüses foren, amb diferència, les terres més castigades de la corona d'Aragó per «gent tumultuària»: «Eivissa, sería el área cualitativamente más afectada por la piratería» (Díaz 2002: 27). Gràcies a aquest autor (Díaz 2002: 102-107), creim estar en disposició de donar una data i una causa per explicar la mudança de lloc i la primera fortificació de l'església de Santa Eulària.

Any 1423. L'anomenat «Sant Moro» o «Damnat d'Almeria», un il·luminat autoproclamat profeta de l'Islam, castigava amb constants atacs marítims les costes valencianes. A les darreries del mes d'agost partí d'Alger amb vuit fustes carregades amb 500 o 600 moros i posà

proa cap a Eivissa. Durant dues setmanes es dedicà impunement a saquejar camps i alqueries, matant molta gent i captivant 192 persones (d'entre les quals 150 esclaus que treballaven a les salines). Tots els que pogueren s'arreceraren dins les murades de la vila assetjada. Entretant, ens diuen les cròniques, cremaren l'església de Santa Eulària: «ha cremada la esgleya de Santa Eulàlia» (AMV O-8: f 86r), segons sembla el dia 4 de setembre. No content amb això o, precisament perquè havia quedat ben pagat de l'empresa, tornava a rondar les nostres costes amb uns cent cinquanta hòmens uns mesos després. Volgué la Providència que el 5 de desembre una gran tempesta l'arrambàs a s'Espardell, on es desgavellà la seua flota d'«una galea e una galiota de XXIII banchs e un leny de x banchs» (AMV g3-17: f 71v). Des d'Eivissa prest hi trameteren una nau castellana amb vuitanta hòmens armats per ajudar els vint-i-dos pescadors de dues xàvegues que, tancats dins una torre, allà els combatien. Malauradament, «lo perro moro qui-s fa appellar sant» pogué escapolir-se, encara que en l'ardida lluita els eivissencs mataren i apressaren alguns enemics (AMV g3-17: f 75rv).

Diversos rosaris (s. XVIII), devoció generalitzada a la pagesia pitiusa en bona mesura gràcies a les confraries del Roser. Col. particular.

El mateix historiador ens relata molts altres atacs i captiveris a l'Eivissa del segle XV, el major i més devastador dels quals es produí l'any 1430 (Díaz 2002: 81-82) i fou obra de castellans: «han cremades totes les alqueries que són fora la dita vila e morts tots los bestiaris e presos alguns hòmens e diversos catius de la dita illa, e tallades totes les vinyes e arbres». I es temien llavors quelcom pitjor, una flota de Biscaia de quaranta naus, amb la qual venia «molta artelleria per pendre viles e castells» (AMV J-50: f 19rv). Posant la mà en el pit podem fer-nos una idea del terror i el desconcert experimentats pels nostres avantpassats en casos extrems com aquests, d'una realitat que, com queda dit, es repetia bastant sovent en major o menor escala.

No és casual, doncs, a partir d'aquelles dates la reconstrucció a manera de fortalesa dels vells temples (Sant Antoni i Santa Eulària) (Torres Peters 2005: 39), amb certa capacitat de resistir les escomeses de l'artilleria, així com l'aparició de nous, dos d'ells dedicats a sants «guerrers»: en 1450 Sant Jordi ja estava a punt per dir-hi missa; en 1456 es construïa la Mare de Déu de Jesús, on s'hi podia celebrar en

1466; de Sant Miquel només podem suposar, per manca de documentació explícita, que també s'aixecà cap a mitjans del segle (Torres Peters 2012: 27).

Aquella segona església de Santa Eulària, fortificada i una mica més lluny de la línia de costa, damunt l'actual puig de Missa, degué ser també atacada i seriosament perjudicada el dia de Sant Nicolau de 1553, fet que degué obligar-ne a una reedificació, però aquest episodi i el que seguí són ja ben coneguts.

Bibliografia

Fonts manuscrites

—Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa [AHPE]:
2.038 Libre y capbreu dels beneficis... (1571).
2.236 Llibre de Determinacions començat el primer de maig 1686.
2.071 Llibre de festes i aniversaris.
3.002,6 (1691) Visita de Josep Móra.
3.003,1 (1726) Visita de Manuel de Samaniego.
3.003,2 (1760) Visita de Joan Lario. [f 10v, f 11v-13r].
3.003, 3 (1771) Visita de Juan Lario. [f 47 i ss].

3.006, s/n. (1784) Visita de Manuel Abad y Lasierra.

—Diversa Parròquies [DV]:

(1785) Razón y noticias que presenta por escrito el Cura Párroco [Dr. Antonio Calbet] de la iglesia de Santa Eulària a la Secretaría de la Diócesis de Ivisa.

(1806) Respuesta que el cura párroco de Santa Eulalia [Lucas Prats Arabí] da a las 16 preguntas que en Santa Visita le hizo el Ilustrísimo y Reverendísimo Señor Obispo.

—Arxiu Històric d'Eivissa [AHE]:
Llibres del Clavari [CL]: 1373, 1417-18, 1481, 1482-83, 1493-94.

—Arxiu Municipal de València [AMV]:

g3-17 Lletres Missives.

J-50 Claveria Comuna. Manuals i Albarans.

O-8 Claveria Comuna.

Fonts impreses

AMADES, J. (1982). *Costumari Català. El curs de l'any*. (5 vols.). Barcelona: Salvat Editores SA: Edicions 62 SA.

ARXIDUC LLUÍS SALVADOR (1982 [1868]). *Las Baleares por la palabra y el grabado. Primera parte. Las Antiguas Pitiusas*. Palma de Mallorca: Caja de Baleares "Sa Nostra".

ARXIDUC LLUÍS SALVADOR (1886-1890). *Las Baleares. Tomo II. Las Antiguas Pitiusas*. Palma: Imprenta del Comercio.

CIRER COSTA, F. (1998). *El Convent dels Pares Dominics d'Eivissa. Introducció, estudi i transcripció d'un manuscrit de 1765*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera.

CLAESSENS DE JONGTE, E. A. (1858). *Dos hojas de historia ó sean rasgos de la conquista ultima de Ibiza*. Ibiza: Imprenta de D. J. Cirer y Miramon.

CLAPÉS JUAN, J. (1904). «S'esglesí de Sant' Eulari (1681 á 1772)». A: *Los Archivos de Ibiza. Revista Histórica Anual*. Ciudadela: Imprenta y librería de Salvador Fábregues. (Article escrit, segons comenta el propi autor, en 1891).

Al·lotes tornant de missa de Santa Eulària. Gravat de Gaston Vuiller publicat a l'article «Voyage aux îles Baléares», Le Tour du Monde (1888).

DÍAZ BORRÁS, A. (2002). *El ocaso cuatrocentista de Valencia en el tumultuoso Mediterráneo, 1400-1480*. Barcelona: CSIC.

FERRER ABÁRZUZA, A. (1998). *El Puig de Missa de Santa Eulària des Riu. Anàlisi històrica i arquitectònica*. Eivissa: Consell Insular d'Eivissa i Formentera.

FERRER CLAPÉS, M. (1978). «El primer domingo de mayo en Santa Eulalia del Río». A: *Diario de Ibiza*, 7 de maig de 1978, p. 7.

FERRER CLAPÉS, M. (1980) *Supersticiones y leyendas de Ibiza*. Santa Eulària: Gráficas Guasch.

GAJETÀ DE MALLORCA (1751). *Resumpta Històrica Geogràfica y Coronològica de la Isla de Iviza, a Reales Ordinaciones de la Isla y Real Fuerça de Iviza*. Palma: Imprenta de Miguel Cerdà y Antich.

LLOBET TUR, L. (2003). *Antología Literaria. Ibiza, siglo XIX*. València. Ed. de l'autor.

MATEU PRATS, M. L. (inèdit). «El valor etnohistòric de una leyenda: Sa Creu d'en Ribes».

MACABICH, I. (1966). *Historia de Ibiza*. 4 vols. Palma de Mallorca: Editorial Daedalus.

MARÍ CARDONA, J. (1983). *Formentera*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

MARÍ CARDONA, J. (1985). *Santa Maria d'Eivissa*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

MARÍ CARDONA, J. (1990). *Sant Antoni de Portmany*. Eivissa: Institut d'Estudis Eivissencs.

MARÍ TUR, J. (1986). *Llibre del Roser. «Libro de la Fundación del Santísimo Rosario. Año 1732»*. Eivissa.

PIFERRER, P. — QUADRADO, J. M. (1888). *Islas Baleares*. Barcelona: Establecimiento Tipográfico-Editorial de Daniel Cortezo y C^a.

PUGET VIÑAS, N. (1933-1935). «Ensayo sobre costumbres de Ibiza», cap. XIV. A: *Diario de Ibiza*, 26 de març de 1935.

SERRA BOLDÚ, V. (1917). *Llibre popular del Rosari. Folkore del Roser*. Barcelona: Foment de Pietat Catalana.

SERRA BOLDÚ, V. (1925). *Llibre d'or del Rosari a Catalunya*. Barcelona: Oliva de Vilanova, Impressor.

TORRES PETERS, F. X. (2001). «Santa Eulària i les seues esglésies». A: *Diario de Ibiza*, 11 de febrer de 2001, p. 19.

TORRES PETERS, F. X. (2002). *Música i músics a l'Eivissa dels segles XVI, XVII i XVIII*. Eivissa: Editorial Mediterrània.

TORRES PETERS, F. X. (2005) «Aproximació a l'origen de l'església de Sant Jordi del quartó de les Salines i d'altres temples pitiusos». A: *Fites*. Associació d'Amics del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, p. 27-40.

TORRES PETERS, F. X. (2008). *Dos capbreus del segle XIII. Capbreu antich de Eivissa i capbreu del Llibre Verd de Tarragona*. Eivissa: Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa.

TORRES PETERS, F. X. (2012). «La institució de benifets i la celebració de la missa a les esglésies dels quartons i a algunes capelles de la vila d'Eivissa (segles XIV, XV i XVI)». A: *El*

«Vista des del Puig de Missa»: puig de l'Església Vella. Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria.

Pitiús. Almanac per a Eivissa i Formentera. Institut d'Estudis Eivissencs, p. 26-36.

TORRES TORRES, M. (2006). *Arxiu de l'Església de Portmany*. Eivissa: Editorial Mediterrània.

TORRES TORRES, M. (2012). «Antigues festes a Portmany». A: *Eivissa*, núm. 52, p. 36-47.

Apèndix documental

I

AHPE, 3.003,2 (1760)

Visita Eclesiàstica de Joan Lario
[f 10v, f 11v-13r]

Més té de renda trenta-vuit lliuras dotse sous, ab obligació de celebrar la festa en la iglésia de Santa Eulària en lo dia de Sant Francesc, és a saber cada quatre anys una festa 00. 38. 12.

... / ...

Més té de renta quatre lliuras deu sous y deu diners per la festa de maix en Santa Eulària, 4.10.10

Més té de renta nou lliuras deu sous per la festa del Santíssim Sagrament en Santa Eulària, 9.10.0

Més té de renta sinch lliuras y sinch sous per la festa de Sant Bertomeu en dita iglésia, 5.5.0

Més té de renta tres lliuras quinse sous per la festa dels Sants Metjes, 3.15.0

Més te de renda sis lliuras per la

festa del Rosari el diumenge primer de octubre, 0006.0.0

Més té de renda tretsa lliuras deu sous per la festa de Santa Eulària en sa iglésia, 13.10.0

Més té de renda sinch lliuras y sinch sous per la festa de Sant Miquel en Balanzat, 5.5.0

Més té de renda sis lliuras per la festa dels Sants Metjes en Balanzat, 6

Més té de renda trenta -sich sinch lliuras deset sous per la festa del Santíssim Nom de Jesús en Balanzat, 5.17

Més té de renta nou lliuras y quinse sous per la festa de Santa Isabet en Balansat.

Més té de renta dotse lliuras dotse sous per la festa del Santíssim Sagrament en Balanzat.

Més té de renta una lliura y deu sous per la festa de Sant Antoni de Padua en Balansat, 1.10

Més té de renta quatre lliuras deu sous per la festa de Sant Antoni Abat en Pormany, 4.10.0

Més té de renta sis lliuras per la festa de Santa Ignès en Pormany, 6.0.0

Més té de renta vint lliuras sis sous per la festa del Rosari en la dominica primer de maix en Pormany, 20.6.0

Més té de renta tres lliuras per la festa de Santa Madalena en Pormany, 3.0.0

Més té de renta sis lliuras per la festa de Sant Roch en Pormany, 6.0.0

Més té de renda quatre lliuras y sinch diners per la festa del Santíssim Sagrament en Pormany, 4.0.5

Més té de renda tres lliuras y quinse sous per la festa del Rosari en la primera dominica de octubre en Pormany, 3.15.0

Més té de renda vint y una lliura per la festa de San Joseph en sa pròpia iglésia, 21.0.0

Més té de renda nou lliuras per la festa de la primera dominica de maix en Sant Joseph, 9

Més té de renda nou lliuras V [...] per la festa del Santíssim Sagrament en San Joseph

Més té de renda nou lliuras per la festa del rosari en la primera dominica de octubre en Sant Joseph, 9

II

AMV, O-8

Claveria Comuna [f 86r]
(València, 9 de setembre de 1423)

Item doní e paguí an Anthoni Castell, patró de lahüt de la ylla de Eviça, vint e cinch florins d'or, valents XIII lliures XV sous reals, a ell deguts e pertanyents per son salari e treballs de portar als honorables jurats una letra dels honorables los governador e jurats de la dita ylla, la qual fon feta a v del present e deius scrit mes de setembre, certificants als dits honorables jurats del cas allí seguit dissapte prop passat comptat IIII del dit mes, hon ses seguit quel dampnat moro quis fa apellar sant ab VIII fustes, entre galiotes e altres, ha barrejat la dita ylla e fets molts mals en aquella e ses pertinències, e ha cremada la esgleya de Santa Eulària e altres infinits mals, e se'n ha menades CLXXXXII persones, entre franchs, esclaus e esclaves, avisants los dits honorables jurats de les dites coses a fi que provehissen en ço que fos necessari en certificassen lurs circumvehins. E ha III albarà dels honorables jurats, scrit en València a IX de setembre M CCCC XXIII.

FRANCESC X. TORRES I PETERS
HISTORIADOR ■